

УДК 94 (477) М. Драгомиров «1830/1856»

В.О. Іванова

**НА ЗОРІ ШЛЯХУ: МОЛОДІ РОКИ ГЕНЕРАЛА
М.І. ДРАГОМИРОВА (1830–1856 РР.)**

В контексті суспільно-політичних процесів, що відбувались у Російській імперії в середині XIX ст., розглянуто період особистісного та професійного становлення видатного військового і державного діяча, вченого і педагога Михайла Івановича Драгомирова (1830–1905). Визначено об'єктивні та суб'єктивні чинники формування світогляду воєначальника.

Ключові слова: Михайло Іванович Драгомиров, Конотоп, Дворянський полк, Миколаївська академія Генерального штабу.

Всякий подъем в карьере есть произведение из личных свойств на обстановку.

М. Драгомиров

Сучасна наука активно використовує включення в контекст історії індивідуальної біографії як особливого виміру соціально-культурних процесів. Вагомим місцем при цьому займає питання становлення історичної постаті, яка виступає як результат впливу трьох чинників: генетичного (психофізіологічних характеристик), сімейного (домашнє виховання) та «духу епохи» – ментальних стереотипів, які нав'язує індивідууму його сучасність [15, 22]. Таким чином, життя окремої людини є одночасно і завданням наукового дослідження, і засобом пізнання соціуму конкретної історичної доби.

Незважаючи на значну увагу істориків до постаті Михайла Драгомирова як військового діяча, піонера військової психології, реформатора й прихильника українського національного руху кінця XIX – початку XX ст., низка питань його біографії потребують доопрацювань і уточнень. Таким, зокрема, є питання формування особистості майбутнього генерала у колі родини, під час навчання у Конотопі та Петербурзі.

Суттєве значення для вивчення передумов особистісного та професійного самовизначення М. Драгомирова має дослідження Г. Милорадовича [10, 156–158]. Певною мірою питання професійного становлення М. Драгомирова знайшло відображення у працях М. Гольмдорфа та М. Гліноєцького, що подають історію Дворянського полку та Миколаївської академії Генерального штабу, характеристику особистого складу їх педагогічних колективів, знайомлять із навчальними програмами, особливостями набору вихованців, їх розпорядком дня, побутовими умовами тощо [4, 3]. У працях О. Лазаревського [7] та О. Козлова [6] подано характеристику духовно-інтелектуального клімату в сім'ї майбутнього військового діяча. Наразі найбільш інформативним є тематичне дослідження С. Юдіна [16]. У його основі – архівні документи і мемуарні свідчення, що охоплюють

життя М. Драгомирова від часу народження до закінчення Дворянського полку в Петербурзі.

Михайло Іванович Драгомиров народився у родині потомственого військового – відставного майора Івана Івановича Драгомирова – 8 або 9 листопада 1830 р. [10, 56]. Перша дата фігурує у послужних списках М. Драгомирова, друга – у метричній книзі Чотиридесятмученицької (Сорокосвятської) церкви м. Конотоп [12, арк. 7 зв.; 9, 125]. Зважаючи на те, що інформація, подана у послужному списку, завірена особистим підписом самого М. Драгомирова, вважаємо 8 листопада більш вірогідною датою народження генерала.

Родина Драгомирових відрізнялась особливим християнським благочестям. Наприкінці 1833 р. І. Драгомиров був обраний старостою Сорокосвятської церкви (з 1846 р. – Вознесенської) і залишався на цій посаді до вересня 1856 р. У цій же церкві дитиною Михайло читав Псалтир [6, 171].

У XVIII і XIX ст. у дворянському середовищі особливе значення надавалось кровним, свійським (через шлюб) і кумівським (через обряд хрещення) зв'язкам. Хресним батьком Михайла став Матвій Ілліч Лазаревський – батько видатного українського історика і генеалога Олександра Матвійовича Лазаревського (1834–1902). Матвій Ілліч, у свою чергу, обрав Івана Івановича хресним батьком своєму сину Олександрю. Це пояснювалось не тільки територіальною близькістю двох дворянських родин (хутори Драгомирових і Лазаревських розташовувались неподалік один одного), а й давньою і тісною дружбою батьків сімейств, яку в майбутньому продовжили їх сини [7, 22].

Відомості про набуття першої освіти М. Драгомировим фрагментарні й базуються скоріше на згадках його оточення, ніж документальних фактах. Достеменно відомо, що у середині 1830-х рр. Михайло почав відвідувати конотопську церковнопарафіяльну школу при Сорокосвятській церкві, де під керівництвом вчителя-дячка набув початкову освіту. «У этого моего первого учителя я получил твердый фундамент, и ему я обязан тем, что стал грамотным человеком», – згадував М. Драгомиров [8, 97]. У кінці 1830-х – на початку 1840-х рр. (до 1844 р.) Михайло вступив до Конотопського повітового училища. Із спогадів О. Лазаревського, який навчався в училищі в той же час, що і М. Драгомиров, довідуємось про деякі подробиці їх перебування в Конотопі. Основний контингент закладу становили діти збіднілих дворян – службовців конотопських присутственных місць: судів, опік, канцелярій і т. д. Але обмежень за станом принципом в училищі не було: за часів навчання М. Драгомирова і О. Лазаревського тут також студіювали діти багатих козаків і навіть кріпосний селянин. Педагогічний колектив училища складався із штатного догляда-

ча і п'яти викладачів, які навчали Закону Божому, математиці, російській мові, історії, географії, малюванню та каліграфії [11, 473–479].

Під час свого навчання в Конотопі М. Драгомиров і О. Лазаревський орендували житло у сестри конотопського городничого Г. Яковлевої, котра брала до себе лише дітей з аристократичних сімей, і, таким чином, привчалися жити окремо, без щоденної опіки батьків [11, 474].

Дослідники біографії М. Драгомирова стверджують, що після закінчення Конотопського повітового училища останній вирішив обрати військову службу і виїхав до Петербурга, девступив до Дворянського полку. Втім, цікавими, на наш погляд, видаються свідчення Є. Андрієвського, який наводить фрагменти спогадів генерала про свято канонізації чернігівського святителя Феодосія Углицького. У ході розмови Михайло Іванович, зокрема, згадав про директора чернігівської гімназії лютеранина Флейшера, який, як пам'ятав М. Драгомиров з дитинства, зцілювався біля раки святителя від смертельної хвороби, а також про власне відвідання собору, де покояться мощі Феодосія Углицького, після закінчення свого навчання у Чернігові у 1845 р. [2, 332]. Наведені згадки дозволяють припустити, що М. Драгомиров міг закінчити своє навчання у чернігівській гімназії. Але відсутність будь-яких документальних свідчень не дає змоги ані підтвердити, ані спростувати це припущення.

За твердженням О. Лазаревського, в лютому 1846 р. М. Драгомиров виїхав до Петербурга для продовження навчання [7, 24]. Витримавши встановлені програмою іспити, 15-річний Михайло був зарахований до Дворянського полку – військово-навчального закладу, що готував офіцерів для російської армії. Тут майбутні військові опановували Закон Божий, російську словесність, чистописання, російську і всесвітню історію та географію, основи цивільного законодавства, французьку та німецьку мови, арифметику, алгебру, геометрію, малювання, креслення, хореографію, гімнастику і низку військових дисциплін: артилерію, фортифікацію, військовий статут, фронтову службу та фехтування [4, 35–36].

На чолі Дворянського полку стояв генерал М. Пушкін, стараннями якого до викладання як загальних, так і військових дисциплін були залучені найкращі спеціалісти свого часу [4, 34]. Так, предмет російської словесності викладав І. Введенський, відомий літераторам перекладами романів Діккенса для періодичного видання «Отечественные записки»; предмет тактики – капітан М. Богданович – колишній вихованець полку, згодом – відомий військовий історик; математику – академік М. Остроградський тощо [4, 43].

За спогадами одного з однополчан

М. Драгомирова (його прізвище приховане за скороченням П-н), майбутній генерал тримався осторонь від товаришів, присвячуючи майже весь час навчанню. Втім, «несмотря на всю его отдаленность от нас – товарищей, – писал П-н, – мы его очень любили и серьезно уважали; что бывало «Михайло Драгомиров» скажет, то было для нас законом; товарищи как-то даже побаивались его» [1, 104]. Схожі думки висловлював і ротний офіцер-вихователь Дворянського полку М. Штосс, відзначаючи, що М. Драгомиров «выделялся своей серьезностью, вечно был занят чтением или записываньем, без дела его никто не видал; держался он особняком; обращал на себя внимание решительно всех... но видно, он был совсем буквой; иногда казалось, что он совершенно нелюдим... боясь потерять дорогое время и желая его всецело употребить на пополнение своих знаний» [1, 101].

Згідно правил про нагороди і покарання, остаточно затверджених у Дворянському полку в 1847 р., найкращі вихованці підвищувались у ефрейтори, молодші або старші унтер-офіцери і фельдфебелі (останні два звання – лише для вихованців старшого спеціального класу). Звання досягались за умов успішного оволодіння навчальним матеріалом та зразкової поведінки. Але вихованець М. Драгомиров отримав звання молодшого унтер-офіцера вже в перший рік навчання, успішно склавши піврічний екзамен. Перейшовши до старшого спеціального класу, М. Драгомиров отримав звання фельдфебеля [4, 79, 88].

Засвоївши навчальний курс Дворянського полку на відмінно, М. Драгомиров у числі небагатьох отримав похвальний лист і чин поручика. За традицією, імена найкращих вихованців, починаючи з 1835 р., викарбовувались на світло-сірій мармуровій дошці, і до перетворення Дворянського полку у Костянтинівське військово-училище, тобто протягом 24 років, на дошку були занесені 26 імен. Чотирнадцятим у списку і єдиним у випуску 1849 р. було викарбуване ім'я М. Драгомирова [4, 129–130].

Подальшою метою Михайла Івановича стало навчання у Імператорській військовій академії, зі вступом до якої, втім, довелося зачекати. У кінці 1840-х – на початку 1850-х рр. серед вищих чинів військової ієрархії розповсюдилось небезпідставне переконання, що, хоча академія надає офіцерам чималий запас теоретичних знань, її випускники, проте, зовсім не знають побуту військ, їх духу, господарства і особливо стройової частини. Тому від бажаючих вступити до академії вимагалось щонайменше два роки служби в строю [3, 136]. У травні 1849 р. М. Драгомиров розпочав службу прапорщиком у лейб-гвардії Семенівського полку (гвардійські офіцери зберігали перевагу у два чини перед армійськими, тож чин прапорщика гвардії

відповідав чину поручика армії), у рядах якого влітку того ж року виступив у похід до західних рубежів імперії, де зосереджувались російські війська, що залучались до придушення Угорського повстання в Австро-Угорщині [12, 8, 13].

У 1854 р. М. Драгомиров був зарахований до Миколаївської академії Генерального штабу (колишня Імператорська воєнна академія, перейменована 4 лютого 1854 р.) [12, арк. 8]. Заснована у 1832 р., академія належала до низки вищих військових навчальних закладів Російської імперії і готувала офіцерів до служби у Генеральному штабі (у центральному або військових управліннях). Однак, протягом перших двадцяти років існування академії її науково-педагогічна база була вкрай обмеженою. Це пояснювалось кількома причинами. По-перше, наука в армії часів Миколи I, навіть чисто військова, була майже офіційно оголошена предметом «надкомплектним», непотрібним. Генерал-майор М. Гліноєцький з цього приводу відзначав, що за панування таких поглядів треба було мати чимале покликання, характер і енергію, щоби полишити стройову службу, особливо в гвардії, і поступити в академію для подальшого переходу в Генеральний штаб, який не мав значних переваг [3, 106]. По-друге, після виступу декабристів до офіцерів Генерального штабу з боку влади існувала певна недовіра. Їм доручались здебільшого статистичні та геодезичні роботи, і лише у діючій армії на Кавказі вони «використовувались» за прямим призначенням [14, 13].

Внаслідок цього бажаючих стати слухачем академії з кожним роком було все менше. Наприклад, у 1851 р. у ній навчались усього 10 офіцерів, а з 25 вакансій, виділених для новоприбулих, заповнилися лише 7. Зрештою, це призвело до значного недоукомплектування офіцерів Генерального штабу під час Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр., що дуже несприятливо відобразилось на її перебігу [14, 13]. Досвід війни показав, крім цього, низький професіоналізм, непідготовленість значної частини командного складу, особливо вищого. Постала нагальна необхідність реформ, насамперед, у сфері військової освіти. Перші перетворення академічного курсу почалися ще в період війни, а, отже, співпали з часом навчання в академії М. Драгомирова (1854–1856 рр.).

Михайло Іванович виявив неабияке прагнення до нових знань, постійної самоосвіти у царині різних наук. Не задовольняючись навчальною програмою академії, М. Драгомиров старанно вивчив французьку і німецьку мови та простудіював значну кількість іноземних військових праць [8, 97]. Його власний науковий доробок свідчить про широку обізнаність автора у біографіях і військових доктринах Гая Юлія Цезаря, Фрідріха II Великого, Карла Ф. Г. фон Клаузевіца,

Моріца Саксонського, Наполеона I Бонапарта, Тома Робера Бюжо, Генріха Жоміні [5, 126, 242].

Особливо глибоко молодий офіцер знайомиться із забутим його сучасниками досвідом російського полководця О. Суворова, чия «Наука побеждать» стає не лише настільною книгою, а й основним професійним орієнтиром М. Драгомирова упродовж усього службового шляху. Сприймавши суворовський постулат про те, що головним фактором бою є людина та її моральне обличчя, М. Драгомиров приходить до висновку, що, перш за все, необхідно зміцнювати дух армії («практикувати моральний бік», розвивати солдата і офіцера «в чесному напрямку»), бо від цього в кінцевому підсумку залежать успіх у бою, ступінь розвитку військового мистецтва, надійність і міцність військової системи в цілому. У критичні хвилини війни, коли вирішується «перемога» чи «поразка», значення моральної енергії рельєфно висувається на перше місце. Таким чином, у військовій справі на першому місці стоїть людина з її моральною енергією: почуттям обов'язку, патріотизмом, самовідданістю, рішучістю, винахідливістю, хоробрістю, військовою честю та іншими якостями. Головну причину перемог і поразок, розквіту чи занепаду військового мистецтва слід бачити в людині, моральних властивостях армії та її начальників [13, 16]. Тож саме в цей час під впливом суворівських ідей зароджується головний тезис доктрини навчання і виховання військовослужбовців за М. Драгомировим: «Дух вище матерії» [17, 643].

У 1856 р. – по завершенні навчання – М. Драгомиров був удостоєний золотої медалі – другої, врученої випускникові за весь час існування академії, а його прізвище знову заноситься на мармурову дошку – вже академічну [12, арк. 7 зв.]. 20 грудня 1856 р. молодий офіцер був призначений на службу у Гвардійському Генеральному штабі, а в січні наступного року за відмінні успіхи у навчанні отримав чин штабс-капітана [12, арк. 8].

Відтак, становлення особистісних і професійних якостей М. Драгомирова відбувалось під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Традиція, за якою чоловіки роду Драгомирецьких-Драгомирових присвячували себе військовій справі, та православно-орієнтований сімейний уклад визначили особистісну та професійну направленість молодого М. Драгомирова, а такі індивідуальні психологічні характеристики як високі розумові здібності, цілеспрямованість, допитливість і наполегливість забезпечили успішність навчання та сформували його перший – і в цілому позитивний – соціальний портрет. У свою чергу, спричинені поразкою у Кримській війні значні зрушення у системі військової освіти і соціально-політичному житті країни відкрили шлях

для обговорення та реалізації нових підходів до роботи з військовим контингентом. М. Драгомиров став одним з перших військових діячів свого часу, хто провів пряму кореляцію між моральними властивостями армії та її бойовими якостями і спрямував свої зусилля на подальше вивчення і використання цієї обумовленості на практиці.

Посилання

1. А[ндрієвський] Е.К. Драгомиров – фельдфебель / А. Е. К. // Русская старина. – 1909. – Т. 137. – С. 90–106; 391–398.
2. А[ндрієвський] Е.К. Еще из воспоминаний о М.И. Драгомирове / А. Е. К. // Русская старина. – 1913. – Т. 156. – С. 328–337.
3. Глиноецкий Н.П. Исторический очерк Николаевской академии Генерального Штаба / Н.П. Глиноецкий. – СПб.: Типография штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1882. – 385 с.
4. Гольмдорф М. Материалы для истории бывшего Дворянского полка до переименования его в Константиновское военное училище. 1807–1859. (Очерк) / М. Гольмдорф. – СПб.: Типография штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1882. – 200 с.
5. Драгомиров М. Великая наука побеждать / М. Драгомиров // Не числом, а умением! Военная система А.В. Суворова. – М.: Военный университет; Русский путь, 2001. – 604 с. – (Российский военный сборник. Вып. 18).
6. Козлов О.М. Вознесенська церква і родинний склеп Драгомирових / О.М. Козлов // Сумський історико-архівний журнал. – 2007. – № II–III. – С. 168–174.
7. Лазаревський А.А. Драгомировы и Лазаревские / А.А. Лазаревський // Драгомиров М.І. – генерал, педагог, літератор. Матеріали науково-практичної конференції. – 27 жовтня 2005 р. – Конотоп: Конотопський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського, 2005. – С. 21–25.
8. Лукомский А.С. Очерки моей жизни. Воспоминания / А.С. Лукомский. – М.: Айрис-Пресс, 2012. – 752 с.
9. Матвієнко А. М.І. Драгомиров і Україна / А. Матвієнко // Український історичний журнал – 2000. – № 2. – С. 112–126.
10. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. В 2 т. Т. 1, ч. 1, 2 / Г. А. Милорадович. – СПб.: С.-Петербургская Губернская Типография, 1901. – 646 с.
11. Отрывки из автобиографии Александра Матвеевича Лазаревского // Киевская старина. – 1902. – Т. 77. – С. 470–494.
12. Российский государственный военно-исторический архив, ф. 544, оп. 1, д. 1313, 31 л.
13. Стратегия духа: Основы воспитания войск по взглядам А.В. Суворова и М.И. Драгомирова. – М.: Русский путь, 2000. – 184 с. (Российский военный сборник).
14. Чечеватов В.С. Военная академия Генерального штаба: прошлое и современность / В.С. Чечеватов // Военно-исторический журнал. – 2002. – № 11. – С. 13–21.
15. Чубіна Т.Д. Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти: автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.Д. Чубіна. – Донецьк, 2008. – 51 с.
16. Юдин С. Обещающий многое. Ранние годы генерала Драгомирова / Станислав Юдин // Родина. – 2013. – № 8. – С. 76–77.
17. -ий. Полувековая борьба из-за принципов / -ий // Разведчик. – 1915. – № 1301. – С. 643–645.

Иванова В.А. На заре пути: молодые годы генерала М. И. Драгомирова (1830–1856 гг.)

В контексте общественно-политических процессов, происходивших в Российской империи в середине XIX ст., рассмотрен период личностного и профессионального

становления выдающегося военного и государственного деятеля, ученого и педагога Михаила Ивановича Драгомирова (1830–1905). Определены объективные и субъективные факторы формирования мировоззрения военачальника.

Ключевые слова: Михаил Иванович Драгомиров, Конотоп, Дворянский полк, Николаевская академия Генерального штаба.

Ivanova V.O. At the beginning of the career: the General M. I. Drahomirov in his youthfulness (1830–1856)

In the context of social and political processes in the Russian Empire in the middle of the XIX century, the period of personal and professional development of the outstanding military and statesman, scientist and educator Myhailo Ivanovych Drahomyrov (1830–1905) is considered. This scientific work traces the objective and subjective factors of personal formation of the military commander.

Key words: Myhailo Ivanovych Drahomyrov, Konotop, Dvoryanskiy regiment, Nicholas Academy of the General Staff.

10.03.2015 р.

УДК 377 (930.2) (477.51–2)

А.О. Торубара

НІЖИНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЛІЦЕЙ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА У ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті схарактеризовано праці вітчизняних дослідників, які протягом другої половини XIX – початку XXI ст. зверталися до вивчення історії Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька. Аналіз історіографії проблеми засвідчив відсутність спеціального комплексного дослідження діяльності цього навчального закладу, якому належить значний внесок у розвиток юридичної освіти і науки.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька, юридична освіта, наука, історіографія.

Дослідження історії Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька було започатковано в середині XIX ст. Так, у 1859 р. коштом почесного попечителя Г.О. Кушельова-Безбородька була видана колективна праця під назвою «Лицей князя Безбородька» [29], яка містила нарис історії навчального закладу з моменту заснування до середини XIX ст., упорядкований Н. Кукольником. У 1881 р. цю книгу було перевидано із значними доповненнями [7], причому виклад історії навчального закладу І. Сребницький продовжив до моменту реформування Юридичного ліцею у 1875 р. в Історико-філологічний інститут. Характерна риса цих видань полягала в персоніфікованому підході до історії Ліцею, адже в них йшлося насамперед про життя та діяльність директорів і професорів Ліцею, а також його відомих вихованців.

Стислі відомості про діяльність Ліцею в контексті історії Ніжинської вищої школи містили